

# **ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԾՈՅԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ, ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՐՏԱՀՐԱԽԵՐՆԵՐ**

## **Հրայր Ճէպէճեան**

Աստուածաբանութեան դոկտոր  
Արաբական Ծոցի երկիրներու Աստուածաշունչի երկիրներու ընդհանուր քարտուղար  
Andrea Karkavitsa 5, Anglantzia, 2109, Nicosia, Cyprus  
Էլ. հասցե՝ hrayr.jebajian@gmail.com  
Հոդվածը ներկայացվել է 07.09.2022, գրախոսվել է 07.09.2022, ընդունվել է տպագրության 11.04.2023  
DOI: 10.53548/0320-8117-2023.1-25

### **Յառաջաբան**

Արաբական-Պարսից Ծոցը կը գտնուի Ասիոյ արեւմտեան շրջանի, Իրանի եւ Արաբական թերակղզիի միջեւ եւ Հնդկական ովկիանոսի երկայնքով<sup>1</sup>: Բնակիչները արաբներ են, որոնց արմատները ծնունդ առած են հին ժամանակներէ: Արաբերէնը պաշտօնական լեզուն է, բայց իւրաքանչիւր Ծոցի երկիր ունի իր բարբառը որ կրնայ տարբերիլ մէկը միւսէն: Իսլամական ներխուժումէն ետք, Քե եօթերորդ դարուն, բոլոր այս երկիրները ընդունեցին իսլամական կրօնքը:

Արաբական Ծոցի երկիրները կը կազմեն Պահրէյնի Թագաւորութիւնը, Քուէյթ, Օմանի Սուլթանութիւնը, Քաթար, Սէուտական Արաբիոյ Թագաւորութիւնը, Արաբական Միացեալ Էմիրութիւնները եւ Եմէնը: Առաջին վեց երկիրները միասին կը կազմեն Ծոցի երկիրներու Համագործակցութեան Խորհուրդը, որ հիմնուած է 1981 թուականին, Ապու Տապիի մէջ: Խորհուրդին նպատակն է խաղաղութիւն, համերաշխութիւն եւ ապահովութիւն յառաջացնել շրջանին մէջեւ զարգացնել տնտեսական կապերը իրար միջեւ: Պէտք է ընդունիլ, թէ Ծոցի Խորհուրդը սկսած է դառնալ կարեւոր միաւոր Արաբական աշխարհի մէջ եւ նաեւ միջազգային հարթակներու վրայ: Այդ ներկայիս հիմնական դեր ստանձնած է քաղաքական կեանքի մէջ եւ այս տեղական թէ միջազգային յարաբերութիւններու մէջ<sup>2</sup>:

### **Քրիստոնեայ ներկայութիւնը՝ պատմական զարգացումներ**

Քրիստոնեայ ներկայութիւնը տարածաշրջանին մէջ սկսած է զարգանալ Քե չորրորդ դարէն ետք: Եթէ նոյնիսկ պատմութեան որոշ ժամանակահատուածէ մը ետք չէ զարգացած, բայց քրիստոնեայ եկեղեցին մնացած է հոգեւոր եւ մշակութային կռուան Ծոցի այս տարածաշրջանին մէջ եւ մինչեւ այսօր:

<sup>1</sup> United Nations Group of Experts on Geographical names, Working Paper no 61, 23<sup>rd</sup> session, Vienna, 28 March - 4 April 2006, 1 (accessed October 9, 2010).

<sup>2</sup> Gulf Cooperation Council – German Federal Foreign Office (accessed August 31, 2012).

Սուրիանի աղբիւրներ Արեւելքի եկեղեցիի, որ նաեւ կը կոչուի Նեսթորական եկեղեցի, կը մատնանշէ վանքերու ներկայութիւնը չորրորդ դարու կէսերէն սկսեալ: Այս վանքերը կը գտնուէին հիւսիս արեւելեան շրջաններուն մէջ, որ ներկայ օրերու Պահրէյնը եւ Քաթարն է: Անոնք կը կոչուէին *Պէթ Քաթարիէ*<sup>3</sup>: Քե 325 թուին կայացած Նիկիոյ ժողովին, ուր 300 արքեպիսկոպոսներ մասնակցած են՝ երեքը եկած էին *Պէթ Քաթարիէ*, որ այդ ժամանակներու ամենէն հին եկեղեցական թեմերէն մին էր Արեւելեան Արաբական եկեղեցիին: Ներկայ օրերուն այս շրջանները կը կոչուին Օման, Քաթար եւ Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններ<sup>4</sup>: Պատմական արձանագրութիւնները եւ տուեալները նոյնպէս կը վկայեն, թէ քրիստոնեայ ներկայութիւնը մնացած է աշխուժ նոյնիսկ իսլամական ներխուժումէն ետք՝ Քե 629 թուականէն անդին<sup>5</sup>:

Քանի մը տեսութիւններ կան, թէ ինչպէս քրիստոնեայ ներկայութիւնը սկսած է Տոցի երկիրներու մէջ:

Քրիստոնեայ արաբներ եւ ցեղախումբեր հասած են Տոցի երկիրները, որոնք լաւ յարաբերութիւններու մէջ էին քրիստոնեայ հաւաքականութիւններու հետ Ալ Հիրա շրջանին մէջ՝ կեդրոնական Իրաք, ինչպէս նաեւ Պահրէյնի եւ հիւսիս-արեւելքի շրջաններու մէջ հաստատուած Ապտըլ Քայս հաւաքականութիւններու հետ<sup>6</sup>:

Տուեալներ նաեւ կը վկայեն, թէ քրիստոնեայ ներկայութիւնը տարածուեցաւ Նեսթորական եկեղեցիի աւետարանչական արշաւներու որպէս հետեանք, որ բաժնուած մէկ մասնիկն էր հինգերորդ դարու Արեւմտեան Սուրիանի Ճաքոպայթ եկեղեցիին: Պատմագէտներ նաեւ կը վկայեն, թէ Նեսթորական եկեղեցին հալածանքներու ենթարկուած է Պարսկաստանի Շափուր Բ.ի կողմէ ինչ որ պատճառ եղած է, որ քրիստոնեաներ հասնին Տոցի երկիրները<sup>7</sup>: 1992 տարուան ընթացքին երբ եկեղեցական վանք մը յայտնաբերուեցաւ Պանի Եաս կղզիին մէջ՝ Ապու Տապի, ուր փաստուեցաւ թէ քրիստոնեաներ ապրած էին այս շրջաններուն մէջ Քե արդէն վաղ վեցերորդ դարուն<sup>8</sup>:

Հնագէտեր Քրիստոնեայ ձկնորսներու հետքեր գտած են Պահրէյնի շրջակայքը, որոնք զբաղուած եղած են պեղումներ կատարելով, մարգրիտներ գտնելու նպատակով՝ Քե 835ին. Արձանագրութիւններ գտնուած են Մարի հայրապետական արխիւներէն, Քե 9րդ դարուն, որոնք կը վկայեն Քրիստոնեայ ներկայութեան մասին Պահրէյնի եւ Եամամայի շրջաններուն մէջ այդ ժամանակահատուածի ընթացքին եւ որոնք վայելած են տեղացի առաջնորդներու եւ ղեկավարներու բարեացակամ վերաբերմունքը<sup>9</sup>:

<sup>3</sup> Sayegh 2004, 107.

<sup>4</sup> Sayegh 2004, 38.

<sup>5</sup> Carter 2008, 71.

<sup>6</sup> Potts 1990, 242.

<sup>7</sup> Potts 1990, 242.

<sup>8</sup> King 1997, 221.

<sup>9</sup> Fiey 1979, 211-216.

Իսլամական տիրապետութենէն ետք, պատմութեան արձանագրութիւնները կը վկայեն, թէ քրիստոնեայ ներկայութիւնը շարունակուեցաւ մինչեւ իններորդ դար: Հոս կը յիշատակուի, թէ քրիստոնեաներ եւ իսլամներ միասին ապրեցան համերաշխօրէն: Նոյնիսկ կան տուեալներ, թէ եկեղեցիի սպանալիքը եւ վտանգը աւելի շատ ներքին էր քան արտաքին: Պատմական տուեալներ կը խօսին եօթներորդ եւ ութերորդ դարերուն երբ հիմնուած է *Ալ Քուսու* եկեղեցին իսլամ հաաքականութեան հանդուրժողութեան որպէս արդիւնք<sup>10</sup>: *Ալ Խարք* վանքի յիշատակարաններուն մէջ արձանագրուած է Տիմոթէոս Ա.ի աշխուժ գործունէութիւնը, եւ Արեւելքի եկեղեցիին համար այդ տարիները նկատուած են որպէս ոսկեայ տարիներ<sup>11</sup>:

### **Քրիստոնեայ եկեղեցիին ճակատագիրը եւ անհետացումը**

Երկու հիմնական տարբերակներ կան քրիստոնեայ եկեղեցիին ճակատագրին եւ անհետացումին առնչութեամբ Քե իններորդ դարէն ետք<sup>12</sup>:

Առաջինը կը հիմնաւորէ, թէ հալածանքը ամբողջութեամբ անհետացուց Արեւելքի եկեղեցին Ծոցի երկիրներէն: Այս մտածողութեան պատկանողները կը հիմնաւորեն իրենց տեսութիւնը Մուհամէտ Մարքարէի մահուան անկողինին վրայ իր արտասանած խօսքերը. «Բոլոր Ծոցի տարածաշրջանին մէջ ուրիշ կրօնք մը պէտք չէ գոյութիւն ունենայ»<sup>13</sup>: Կարելի է չէ հիմնաւորել այս տեսակէտ-թեզը: Այս ժամանակահատուածին քրիստոնեաներ եւ հրեաներ փոքրամասնութեան կարգավիճակ ունէին, եւ տուգանք պարտադրուած էր անոնց վրայ, *Ճիզա*: Պատմական վկայութիւններու մէջ չիկայ որեւէ յիշատակութիւն, թէ քրիստոնեաներ ենթարկուած են սպաննութեան կամ տեղահանումի<sup>14</sup>:

Երկրորդ տեսակէտը կ'ըսէ, թէ Արեւելեան եկեղեցիի անհետացումը առնչուած է Բիզանդական աստուածաբանութեան եւ փիլիսոփայութեան պարտադրանքներուն եւ բանավեճերուն հետ, ուր արաբ մտաւորական եւ կրօնական առաջնորդներ մեկուսացուեցան եւ պատճառ դարձան եկեղեցիին տկարացումին եւ անհետացումին<sup>15</sup>: Այս իմաստով, կրօնափոխութիւնը աւելի շիտակ փաստարկ եղած է, երբ քրիստոնեաներ «յոգնած քրիստոնեայ վարդապետութեան եւ աստուածաբանական բանավեճերէ՝ իսլամ կրօնքը աւելի նպատակայարմար տեսած են»:

Տնտեսական պատճառները եւ անոնց շարժառիթները պէտք է նկատի առնել նաեւ, ուր քրիստոնեաներ կրօնափոխ ըլլալով եւ իսլամական կրօնքը ընդունելով անոնք աւելի դիւրին եւ ազատ վաճառականական յարաբերութիւններ մշակած են<sup>16</sup>:

<sup>10</sup> Beaucamp 2008, 106.

<sup>11</sup> Baumer 2006, 156.

<sup>12</sup> Thompson 2011, 60.

<sup>13</sup> Thompson 2011, 60.

<sup>14</sup> Thompson 2011, 60.

<sup>15</sup> Thompson 2011, 60.

<sup>16</sup> Thompson 2011, 60.

### **Քրիստոնեայ եկեղեցիին վերակազմաւորումը Ծոցի տարածաշրջանին մէջ**

Քրիստոնեայ ներկայութիւնը դարձեալ մուսք գործեց Ծոցի տարածաշրջանին մէջ 1497 թուականներուն փորթութալական գաղութատիրութեան օրերուն, որ սկսաւ երբ Վասքո Տի Կամա Փորթութալէն հասաւ Ծոցի շրջանները: Փորթութալցիք, որոնք զօրաւոր հակա-իսլամ տրամադրութիւններով լեցուած էին՝ ապրելով արաբական ներխուժումը եւ տիրապետութիւնը երոպայի մէջ, գրաւեցին շրջանը եւ հիմնեցին պարիսպներ Օմանի եւ Պահրէյնի մէջ եւ Հորմուզի մէջ շինեցին կայան մը Ծոցի պարսկական մասին մէջ<sup>17</sup>:

Կը յիշատակուին նաեւ բռնարարքներ փորթութալական գաղութատիրութեան օրերուն տեղացի արաբներու վրայ<sup>18</sup>: Փորթութալցիներուն հետ մուսք գործեց կաթողիկէ Գարմէլիթ միսիոնարական առաքելութիւնը: Անոր յաջորդեց Հոլանտական Բարեկարգեալ-Բողոքական եկեղեցին երբ հիմնուեցաւ Հոլանտական-Հնդկական արեւելեան ընկերութիւնը 1602 թուականին:

Անգլիական գաղութատիրութիւնը սկսաւ 1600 տարիներուն Կարմիր Ծովու, Արաբական Թերակղզիի, Իրաքի եւ Իրանի մէջ, երբ հիմնուեցաւ Արեւելեան Հնդկական ընկերութիւնը: Անգլիացիք, որպէսզի պահպանեն իրենց հաղորդակցութիւնները, կործանեցին Հորմուզի կայանը պարսկական մասին մէջ 1622 տարիներէն սկսեալ եւ սկսաւ մրցակցութիւնը ֆրանսական ընկերութեան հետ, որ կայք ունէր արեւելեան Հնդկաստանի մէջ: Ֆրանսական մրցակցութիւնը անգլիացիներու եւ հոլանտացիներու հետ ծայր տուաւ աշխուժ միսիոնարական գործունէութեան կաթողիկէ եկեղեցիին կողմէ<sup>19</sup>:

Ամերիկեան Արաբական Միսիոնարութիւնը, որ բողոքական կազմակերպութիւն մըն է եւ որ գործեց Ծոցի եւ հարաւային Իրաքի մէջ, հիմնուեցաւ 1889 տարիին: 1894 տարին Ամերիկայի Բարեկարգեալ եկեղեցին ստանձնեց այս միսիոնարական կազմակերպութիւնը, որ գործեց մինչեւ 1973<sup>20</sup>: Այս կազմակերպութիւնը Պահրէյնի մէջ հիմնեց հիւանդանոց եւ մանչերու դպրոցներ 1905 թ.ին: Կազմակերպութիւնը հիմնեց առաջին սարքային հիւանդանոցը Քուէյթի մէջ 1913-ին: Այս կազմակերպութեան հիմնած շատ մը հիմնարկները տակաւին կը շարունակուին Քուէյթի, Պահրէյնի եւ Օմանի մէջ նոյնիսկ երբ կազմակերպութիւնը լուծուեցաւ եւ կասեցուց իր գործունէութիւնները 1973-ին<sup>21</sup>:

Ալ Թամիմի միսիոնարական եւ եկեղեցական առաքելութիւններուն մասին կ'ըսէ. «Աւետարանի քարոզչութիւնը Ծոցի երկիրներու մէջ արդիւնք չտուաւ քանի տեղացի քրիստոնեայ հաւաքականութիւն մը չի կազմուեցաւ»: Ասով հանդերձ, քրիստոնեայ առաքելութիւնը իր կարեւոր հիմքերը դրաւ Ծոցի երկիրներուն մէջ յաջորդող տարիներուն եւ մինչեւ այսօր եւ կը ծառայէ որպէս հոգեւոր, եկեղեցական եւ ընկերային հենարան մեծ թիւով օտարազգի

<sup>17</sup> Scudder 1998, 9-10.

<sup>18</sup> Scudder 1998, 9-10.

<sup>19</sup> Scudder 1998, 9-10.

<sup>20</sup> Scudder 1998, 195.

<sup>21</sup> Scudder 1998, 195

մարդոց, որոնք աշխատանքային մտահոգութիւններէ մեկնելով հաստատուած են Ծոցի տարածաշրջանին մէջ: Իրականութիւն է, սակայն, որ միսիոնարական առաքելութիւնը չի կրցաւ կազմել նոր քրիստոնեաներ տեղացի ժողովուրդին մէջ<sup>22</sup>:

Եթէ մէկ հիմնական պատճառ կարելի չէ գտնել այս ձախողութեան համար, Ագուտըրը կը հիմնաւորէ, թէ միսիոնարական կազմակերպութիւններու յաջողութիւնը պէտք է տեսնել այլ գրաւականներու մէջ: Այսինքն, քրիստոնեայ միսիոնարները կրցան սիրաշահիլ տեղացիներու բարեկամութիւնը, որոնք ընդունեցին զիրենք, եւ այս պատճառ եղաւ որ յարաբերութիւն մը ստեղծուի, որ հիմնուած է հանդուրժողականութեան եւ գոյակեցութեան տրամադրութեամբ: Այս իմաստով, միսիոնարներու առաքելութիւնը ցոյց տուաւ քրիստոնէական մարդասիրական հոգիին ընկալումը<sup>23</sup>:

### **Քրիստոնէական ներկայութիւնը Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններուն մէջ**

Արեւմտեան քրիստոնէութիւնը մուտք գործեց Արաբական Միացեալ Էմիրութիւնները փորթութալցիներու հետ 1506-ին: Արաբական մտածողութեան մէջ յիշատակուած էր տակաւին քրիստոնեաներու՝ իսլամներու հանդէպ անմարդկային վերաբերմունքը եւ սպաննութիւնները՝ փորթութալական գաղութատիրութեան օրերուն: Անգլիական գաղութատիրութեան ժամանակ պայմանները փոխուեցան, որովհետեւ եղան անգլիացի կառավարիչներ, որոնք նկատուեցան որպէս հաղորդակցութեան եւ համակեցութեան կամուրջներ ստեղծող, ինչ որ տեղացիներու կողմէ դրական կերպով ընդունուեցաւ<sup>24</sup>:

Պատմութիւնը կը յիշատակէ երկու գործունէութիւններ, որոնք դրական ներդրում ունեցան քրիստոնեայ ներկայութեան ընդունման Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններուն մէջ:

Առաջինը՝ Արաբական Միսիոնարական Առաքելութիւնը որ 1889 տարիներէն սկսեալ բժշկական եւ կրթական լայնածաւալ գործեր տարած է: Հոս կը յիշատակուի Ալ Այնի *Ուլասիս* հիւանդանոցը, որ հիմնուած է 1960 թ.ին, որուն բժշկական աշխատակազմի նուիրական ծառայութիւնը մեծապէս գնահատանքի արժանացած է տեղացիներուն կողմէ: Երկրորդը Շէյխ Չայէտ Ալ Նահեանի քաղաքական առաջնորդութիւնն է: Ան առաջին եւ հիմնադիր նախագահն է Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններու: Քրիստոնեայ ներկայութեան անդրադառնալով ան կ'ըսէ. «Միասին եկէք հիմնենք զօրաւոր կռուան մը եւ օժանդակենք մեր եղբայրներուն (ակնարկը քրիստոնեաներուն համար է - Հ.Ճ.) եւ միասին աշխատինք դէպի խաղաղութիւն»<sup>25</sup>: Եթէ այս յայտարարութիւնը լման կրօնական ազատութիւն չի տար քրիստոնեաներուն բայց ցուցանիշ է հանդուրժողականութեան, յարգանքի եւ համագործակցութեան:

<sup>22</sup> Al Tamimi 1982, 237.

<sup>23</sup> Scudder 1998, 417-418.

<sup>24</sup> Hawley 1970, 126.

<sup>25</sup> Thompson 2011, 31.

Միսիոնարական շարժումը յաջողեցաւ բժշկական եւ կրթական մեծ ծառայութիւններ իրականացնել, բայց կարելի չէրաւ կրօնափոխութիւն յառաջացնել տեղացի իսլամներուն մէջ: Թոմսընը, որ Անկլիքան եկեղեցական մըն է, կ'ըսէ. «Արաբները հաւատացին, թէ քրիստոնեայ դառնալով կրնան արմատախիլ ըլլալ իրենց հաւաքականութիւններէն եւ հեռանալ իրենց հաւատարմութիւններէն»<sup>26</sup>:

Աւետարանական եկեղեցին հիմնուեցաւ Տուպայի մէջ 1962-ին եւ 1966-ին Ապու Տապիի մէջ: Աւետարանական եկեղեցիին մէջ կը հիւրընկալուին մեծ թիւով եկեղեցական խմբակցութիւններ, որոնք պետական ճանաչում չունին եւ իրենց եկեղեցական պաշտամունքները կ'ունենան աւետարանական եկեղեցիին հովանիին տակ, որ պետական ճանաչում ունի: Անկլիքան եկեղեցին հիմնուեցաւ Ապու Տապիի մէջ 1965-ին եւ Շարժա-Տուպայի մէջ 1970-ին<sup>27</sup>:

Կաթողիկէ Գաբուշին միաբանութիւնը հիմը դրաւ կաթողիկէ եկեղեցիին 1965-ին: Կաթողիկէ եկեղեցին հինգ դպրոցներ ունի Էմիրութիւններուն մէջ, ուր քրիստոնէական դաստիարակութիւն կը դասաւանդուի քրիստոնեայ աշակերտներուն: 2007-ին Վատիկանը եւ Էմիրութիւնները հիմնեցին միջպետական եւ դիւանագիտական յարաբերութիւններ:

Հայկական եկեղեցին՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ, Շարժայի մէջ հիմնուած է 1998-ին եւ Ապու Տապիի մէջ 2014-ին Սրբոց Նահատակաց անունով:

Հնդիկ հաւաքականութիւնը ամենէն մեծն է Էմիրութիւններուն մէջ: Եկեղեցական համակարգը Էմիրութիւններուն մէջ կը բաղկանայ տարբեր լեզուական եւ մշակութային համայնքներէ եւ յարանուանութիւններէ: Ըստ պետական արձանագրութիւններու աւելի քան 160 ազգութիւններ կ'ապրին Էմիրութիւններուն մէջ: Յատկանշական երեւոյթ է, որ Էմիրութիւններու պետական վարչամեքենային մէջ ներառուած է «Յանդուրժողականութեան նախարարութիւն»ը:

### **Քրիստոնէական ներկայութիւնը Քուէյթի մէջ**

Քուէյթի քրիստոնեայ հաւաքականութեան յատկանիշներէն մին է տեղական Քուէյթի քրիստոնեայ համայնքը՝ թիւով 300: Անոնց արմատները եկած են Թուրքիայէն եւ հաստատուած Քուէյթ 20-րդ դարու սկիզբը:

Կաթողիկէ եկեղեցին հիմնուած է 1948-ին, եւ Վատիկան Քուէյթի հետ դիւանագիտական կապեր հաստատեց 1996-ին: Ամերիկեան Արաբական Միսիոնարական կազմակերպութիւնը հիմնած է երկրին մէջ առաջին հիւանդանոցը 1913-ին, առական սեռին համար եւ 1919-ին՝ իգական սեռին համար: 1913-ին անոնք նաեւ հիմնեցին տղոց համար դպրոց մը: Շատ մը քուէյթի բարձրաստիճան ղեկավարներ շրջանաւարտ եղած են այս դպրոցէն:

Հայկական եկեղեցին Քուէյթի մէջ՝ Սրբոց Վարդանանց, հիմնուած է 1962-ին եւ հայկական վարժարանը՝ 1961-ին<sup>28</sup>:

<sup>26</sup> Thompson 2011, 31.

<sup>27</sup> Thompson 2011, 8.

<sup>28</sup> Alian 2015.

### **Քրիստոնէական ներկայութիւնը Պահրէյնի մէջ**

Պահրէյնի մէջ կ'ապրի մօտաւորապէս 500 տեղացի քրիստոնէայ համայնք մը, որ պետական ճանաչում ունի եւ ներկայացուցիչ մը խորհրդարանին մէջ: 1901-ին միսիոնարութիւնը հիմը դրած է հիւանդանոցի մը, որ մինչեւ այսօր կը գործէ որպէս քրիստոնէական հաստատութիւն եւ կը համարուի Պահրէյնի լաւագոյն հիւանդանոցներէն մէկը: Նոյնպէս առաջին դպրոցը հիմնուած է 1906-ին միսիոնարութիւններու կողմէ<sup>29</sup>:

### **Քրիստոնէական ներկայութիւնը Քաթարի մէջ**

Քաթարի մէջ քրիստոնէայ ներկայութիւնը ունի անկէ Նոր պատմութիւն: 2008-ին կաթողիկէ եկեղեցին հիմը դրաւ առաջին եկեղեցաշէնքին: Անկլիքան, յոյն օրթոտոքս եւ այլ համայնքներ նոյնպէս ունին իրենց եկեղեցաշէնքերը:

### **Քրիստոնէական ներկայութիւնը Օմանի մէջ**

Օմանի Սուլթանութեան մէջ միսիոնարութիւնը հիմնեց մայրանոց-հիւանդանոց մը 1913-ին եւ երկսեռ դպրոց մը 1939-ին: Այս մայրանոց-հիւանդանոցը եւ դպրոցը պատճառ եղան որ հիմը դրուի տեղական քրիստոնէական եկեղեցիի մը: Սակայն հիւանդանոցին եւ դպրոցին փակումէն ետք տեղական քրիստոնէայ համայնքն ալ լուծեցաւ: Այսօր Օմանի մէջ քրիստոնէայ եկեղեցին օտարազգի է եւ տարբեր համայնքներէ կազմուած<sup>30</sup>:

### **Քրիստոնէական ներկայութիւնը Եմէնի մէջ**

Եմէնի Ատէն քաղաքին մէջ անգլիական գաղութատիրութեան օրերուն անկէ քան 22 եկեղեցաշէնքեր հիմնուած էին՝ անկլիքան եւ կաթողիկէ: Այսօր եկեղեցաշէնքերը փլատակ վիճակի մէջ են: Քոյր Թերեզայի բարեսիրական կազմակերպութիւնը կը հովանաւորէ երէցներու եւ անկարներու պատսպարան մը Սանաայի, Ատենի եւ Թաաիզի մէջ: Այսօր անոնք տակաւին կը շարունակեն իրենց առաքելութիւնը նոյնիսկ երկրին դժուար պայմաններուն մէջ: Պէտք է նաեւ յիշել, թէ 1998-ին երեք քոյրեր սպաննուեցան այս բարեսիրական կազմակերպութեան անդամներէն, երբ իրենց առաքելութիւնը կը կատարէին: Նոյնանման ճակատագրին ենթարկուեցան Հարաւային Մկրտչական եկեղեցիէն երեք բժիշկեր, որոնք սպաննուեցան Ճիպլայի հիւանդանոցին մէջ, եւ պատճառ եղաւ որ քրիստոնէական այս հիւանդանոցը փակուի:

### **Քրիստոնէայ ներկայութեան իրողական կարգավիճակը**

Ծոցի երկիրներու ներկայի օրէնքը կ'արգիլէ անետարանչութիւնը իսլամական համայնքին մէջ: Քրիստոնէական ներկայութիւնը եթէ բացարձակ ազատութիւններ չունի, բայց կայ հանդուրժողական մթնոլորտ եւ կեցուածք՝ պետական եւ ընկերային շրջանակներու կողմէ: Քրիստոնէական դասական

<sup>29</sup> Scudder 1998, 195.

<sup>30</sup> Scudder 1998, 175-293.

համայնքներ-եկեղեցիներ՝ կաթողիկէ, անտարանական, առաքելական ու տակաւին, ունին պաշտօնական գրանցում: Պետութիւն-եկեղեցի կապերը ընդհանրապէս փոխադարձ յարգանքի մթնոլորտի մէջ է: Քրիստոնեաներ իրաւունք ունին իրենց եկեղեցական արարողութիւնները եւ գործունէութիւնները ունենալ եկեղեցական շէնքերուն եւ անոնց պատեաններուն մէջ, որոնք տրամադրուած են պետութեան կողմէ:

Աւելի քան 17 Ծոցի քաղաքներու մէջ տրամադրուած են պետական հողաշերտեր ուր աւելի քան 40 եկեղեցաշէնքեր կը գործեն: Քրիստոնեայ եկեղեցին Ծոցի մէջ կը համարուի որպէս «հիւր» եւ այս իմաստով կը «հիւրընկալուի» պետութեան կողմէ: Եկեղեցիները իրենց եկեղեցաշէնքերու սեփականատէրերը չեն, բայց ունին ապահովութիւն, թէ պետութիւնը պիտի չառնէ այս հողերը իրենցմէ: Այս իմաստով քրիստոնեայ եկեղեցիները այս հողաշերտերու վրայ կառուցած են իրենց եկեղեցաշէնքերը<sup>31</sup>: Այս իրավիճակը ստեղծած է մօտիկ գործակցութիւն տարբեր քրիստոնեայ համայնքներու միջեւ: Քաթարին Կրահամ՝ անկլիքան կղերական մը, այս իրավիճակը կը կոչէ. «պարտադրուած համագործակցութիւն»<sup>32</sup>:

Քրիստոնեայ ներկայութիւնը արդիւնք է մեծ թիւով օտարներու, որոնք աշխատանքի համար ժամանած են հոն: Օտարազգի անձինք, որոնք կ'ապրին այս երկիրներուն մէջ, չեն կրնար հպատակութիւն ստանալ, նոյնիսկ եթէ անոնք հոն ծնին կամ հոն ապրին 40 կամ 50 տարի:

Ծոցի չորս երկիրներ աշխարհի առաջին չորս դիրքերը կը գրաւեն, որպէս ամէնէն շատ օտարազգի բնակիչներ ունեցող, համեմատաբար իրենց տեղացի ժողովուրդին հետ: Քաթար, Էմիրութիւններ, Քուեյթ եւ Պահրէյն կը գլխատրեն աղիւսակի այս չորս դիրքերը: Օտարազգի այս բնակչութեան մէջ մեծ տեղ կը գրաւեն բանուորները, որոնք կուգան ասիական եւ ամերիկեան ցամաքամասերէն, իգական թէ արական սեռէ: Աւելի քան 15 միլիոն բանուոր կ'ապրի Ծոցի երկիրներուն մէջ: Քրիստոնեայ ներկայութիւնը կը հաշուէ մօտաւորապէս 5 միլիոն: Այս իմաստով Ծոցի քրիստոնեայ համայնքը կը կազմէ երկրորդ խոշորագոյն համայնքը Միջին Արեւելքի մէջ, Եգիպտոսէն ետք:

### **Հայկական իրականութիւնը Ծոցի երկիրներուն մէջ**

Քուեյթի հայկական գողութիւնը կազմակերպուած իրավիճակ ունի իր եկեղեցիով եւ վարչական դրուածքով: Հայ եկեղեցին՝ Սրբոց Վարդանանց, հիմնուած է 1962-ին եւ դպրոցը՝ 1961-ին: Գաղութը ունի իր միութիւնները, որոնց միջոցաւ տեղի կ'ունենան շատ մը գործունէութիւններ: Հայ Առաքելական եկեղեցին կը պատկանի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան: Քուեյթի Առաջնորդարանը նաեւ կը հոգայ Պահրէյնի եւ Սէուտական Արաբիոյ փոքրաթիւ հայ գողութիւններու հոգեւոր կարիքները, որոնք եկեղեցական-կազմակերպչական կառոյցներ չունին:

<sup>31</sup> Casper 2015, 19.

<sup>32</sup> Graham 2009, 210.

Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններուն մէջ հայ գաղութը ունի երկու եկեղեցի՝ Շարժայի եւ Ապու Տիապիի մէջ: Շարժայի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին հիմնուած է 1998-ին իսկ Ապու Տապի՝ Սրբոց Նահատակաց, 2014-ին: Երկու եկեղեցիները կը պատկանին Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան: Շաբաթօրեայ վարժարաններ կը գործեն երկու քաղաղաքներուն մէջ, որպէսզի հայ երեխաներուն եւ պատանիներուն սորվեցնեն հայերէն լեզու, պատմութիւն եւ մշակոյթ: Արաբական Միացեալ Էմիրութիւնները նաեւ կը հոգան Քաթարի փոքրաթիւ գաղութին, որ ունի վարչութիւն մը տնօրինելու համար ազգային կեանքը: Քաթարի մէջ հայ գաղութը չունի եկեղեցաշէնք:

Օմանի Սուլթանութեան մէջ կայ մօտաւորապէս 30-35 հայ՝ ընդհանրապէս Լիբանանէն եւ Հայաստանէն: Ծրագիրներ կը մշակուին որպէսզի Արաբական Միացեալ Էմիրութիւնները օգտակար դառնան Օմանի փոքրաթիւ հայ գաղութի հոգեւոր կարիքներուն:

Հայաստանի Հանրապետութիւնը հաստատած է դիւանագիտական կապեր Քուէյթի, Քաթարի, Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններու եւ Օմանի հետ:

Արաբական Ծոցի տարածաշրջանին մէջ կարելի չէ հպատակութիւն ձեռք բերել: Այս իմաստով, գաղութը չի կրնար արմատանալ երկրին մէջ, որպէս տեղացի հաւաքականութիւն: Այս Ծոցի երկիրներու ընդհանուր իրավիճակն է եւ բոլոր օտար ազգութիւններուն համար: Հայկական գաղութներուն մեծ մասը կուգայ Սուրիայէն, Լիբանանէն, Պարսկաստանէն եւ Հայաստանէն: Սուրիահայերը կը կազմեն մեծամասնութիւն: Կան երրորդ ու տակաւին չորրորդ սերունդի հայեր, որոնք Ծոցի երկիրներուն մէջ ծնած են:

### **Եզրակացութիւններ**

Քրիստոնեայ ներկայութիւնը Ծոցի երկիրներու մէջ ունի իւրայատկութիւններ իր նկարագրին եւ դրուածքին մէջ: Ան ներկայութիւն մըն է տարածաշրջանի մը մէջ որ կը համարուի իսլամութեան հիմքը: Եթէ քրիստոնեայ ներկայութիւնը ունի պատմական արմատներ տարածաշրջանին մէջ, այսօր ան ունի հիւրի կարգավիճակ: Եթէ հիւրին կը շնորհուին որոշ ազատութիւններ՝ ապրելու եւ գործելու տարածաշրջանին մէջ, բայց կը մնայ անոր առաքելութիւնը:

Աշխարհ այսօր գրեթէ իր ամբողջութեամբ կ'ապրի Ծոցի տարածաշրջանին մէջ: Այս իրավիճակը առիթ եւ պատեհութիւն է, որ տարբեր մշակոյթներ իրենց այլազանութեամբ քով-քովի գալով ապրին միասին եւ հասկնան, յարգեն եւ ընդունին «ուրիշ»ը: Ուրիշը որ տարբեր է, բայց եւ նոյնքան արժէք է, որ կրնայ իր ներդրումը ունենալ մարդկային կեանքի եւ քաղաքակրթութեան սատարումին:

Եթէ քրիստոնեայ եկեղեցին օտարազգի է, բայց եկեղեցի է եւ ունի իր առաքելութիւնը, որ չի սահմանափակուիր ազգութեան պիտակով: Ծոցի երկիրներուն մէջ քրիստոնեայ ներկայութիւնը պատմութեան առանցքին կրցած է ցոյց տալ, թէ ունեցած է իր ներդրումը տարածաշրջանին մէջ գոյակեցութեան եւ համերաշխութեան տարածումին ի խնդիր: Միջհամայնքային եւ միջկրօնական երկխօսութիւնը եւ համակեցութիւնը կարեւոր գրաւական է

համերաշխութեան եւ խաղաղութեան համար: Այս իմաստով քրիստոնեայ եկեղեցին իր տարբեր համայնքներով, մշակոյթներով եւ լեզուներով լաւապէս կը սատարէ այս համակեցութեան առաքելութեան:

Քրիստոնեայ ներկայութիւնը եւ առաքելութիւնը կարելի չէ թիւի ու հաշուարկի արժէքափերով վերլուծել եւ անոր ներդրումը գնահատել: Քրիստոնեական առաքելութիւնը կեանք է, որ կը սատարէ մարդկային կեանքի մէջ արժէքի գնահատականը եւ կերտումը այս անհատական եւ հաւաքական իրականութիւններու համար: Այս իմաստով, Ծոցի երկիրներու քրիստոնեական առաքելութիւնը ունի մեծ ներդրում եւ նպաստ ի խնդիր համամարդկային կեանքի բարօրութեան: Անոր ներկայութիւնը կրնայ ծառայել որպէս մէկ լաւ օրինակ եւ ապրող վկայութիւն, ի խնդիր մարդկութեան կեանքի բարելաւումին եւ յառաջխաղացքին:

### Գրականություն

- Al Tamimi 1982, *At-tabshir fi mintaqat-il-halijil-arabi: dirasah fi ittarikhil- ijtimia I wa issiyasi* (Evangelism in the Region of the Arabian Gulf: A study in Social and Political History). Kuwait: Sharikat-il-Kazimah li in-Nashrwa it-Tarjamahwa it-Tawzi, 270 p.
- Alian H. 2015, *Christians in Kuwait*, Kuwait, ZatSalasel, 350 p.
- Baumer C. 2006, *The Church of the East. An Illustrated History of Assyrian Christianity*, London, Tauris, 352 p.
- Beaucamp R.C. 2008, *L'evache Nestorian de Masmahigdansl'archipel d'al-Bahrayn*, BB 2 (1983): 186-18, in R.A. Carter, "Christianity in the Gulf during the First Centuries of Islam", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, N 19, p. 71-108.
- Casper J. 2015, *Why Christianity is Surging in the Heart of Islam*, *Christianity Today*, N 59/7 (11 September, p. 19-23.
- Carter R.A. 2008, *Christianity in the Gulf during the First Centuries of Islam*, *Arabian Archaeology and Epigraphy*, N 19, p. 71-108.
- Fiey J.M. 1979, *Communautes syriaques en Iran et Irak des origines a 1552*, London, Variorum Reprints, 382 p.
- Graham C. 2009, *The Gulf Church, Migrant Workers and Muslim Society*, Extensive Survey Independently Printed, 210 p.
- Gulf Cooperation Council – German Federal Foreign Office (accessed August 31, 2012).
- Hawley D. 1970, *The Trucial States*, London, George and Unwin, 379 p.
- King G.R.D. 1997, *A Nestorian Monastic Settlement on the Island of Sir Bani Yas, Abu Dhabi, a Preliminary Report*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, N 60, p. 221-235.
- Potts D.T. 1990, *The Arabian Gulf in Antiquity: From Alexander to the Coming of Islam*, vol. 2, Oxford, Clarendon Press, 369 p.
- Sayegh F.A. 2004, *Post 9/11 Changes in the Gulf: The Case of the UAE*, *Middle East Policy* 111, no. 2, p. 107-124.
- Scudder L. 1998, *The Arabian Mission's Story: In Search of Abraham's Other Son*. Grand Rapids, MI, Eerdmans, 578 p.
- Thompson A. 2011, *Christianity in the UAE: Culture and Heritage*. Dubai: Motivate Publishing, United Nations Group of Experts on Geographical names, Working Paper no 61, 23<sup>rd</sup> Session, Vienna, 28 March - 4 April 2006, 1 (accessed October 9, 2010).

**ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԾՈՑԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋ.  
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ, ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՐՏԱՀՐԱԽԵՐՆԵՐ**

Հրայր Ճէպէճեան

Ամփոփում

Այս ուսումնասիրութիւնը կը ներկայացնէ Քրիստոնեայ ներկայութիւնը Արաքական Ծոցի տարածաշրջանի մէջ վաղ ժամանակներէն սկսած եւ մինչեւ այսօր: Կայ հանգրուանային զարգացումները մինչեւ իսլամական ներխուժումը տարածաշրջանին մէջ Քե 629՝ ապա իններորդ դարէն սկսեալ անոր անհետացումը եւ դարձեալ Քրիստոնեայ եկեղեցիի վերակազմակերպումը փորթուգալական եւ անգլիական գաղութատիրութիւններու ընթացքին եւ Ամերիկեան միտնարական կազմակերպութեան ծառայութիւնները 1894 տարուան սկսեալ: Ուսումնասիրութիւնը կ'ընդգրկէ ներկայ օրերու իրավիճակը եւ քրիստոնէական ներկայութեան խմբաւորումները՝ բաղկացած տարբեր մշակոյթներէ եւ ազգութիւններէ եւ անոնց դերը եւ մասնակցութիւնը միջկրօնական եւ միջհամայնքային գոյակեցութեան եւ համերաշխութիւն եւ հանդուրժողականութիւն ստեղծելու տրամադրութեամբ եւ տեսլականով: Ուսումնասիրութիւնը նաեւ կ'ակնարկէ հայկական իրականութեանը մասին այս երկիրներու մէջ:

**Բանալի բառեր՝** Քրիստոնեայ, Ծոցի երկիրներ, Պահրէյն, Բուէյթ, Օման, Քաթար, Արաքական Միացեալ Էմիրութիւններ:

**ХРИСТИАНСКОЕ ПРИСУТСТВИЕ В СТРАНАХ АРАБСКОГО ЗАЛИВА:  
ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ, МИССИЯ И ВЫЗОВЫ**

Грайр Чебеджян

Резюме

Христианское присутствие в странах Аравийского/Персидского залива восходит к IV веку нашей эры и имеет место и в наши дни. Оно было активным на протяжении многих лет, до тех пор, пока ислам как религия не проник в регион в 629 году н.э. Однако, сохранив активность в исламскую эпоху – до IX века, оно полностью угасло. Следует отметить, что христианская церковь возродилась в регионе в период португальской и британской колонизации, а также благодаря усилиям Американской миссии начиная с 1894 года и далее. На сегодняшний день в регионе имеется множество этнических и церковных деноминаций, в том числе армянских. Межкультурные и межконфессиональные отношения помогают создать платформу для сотрудничества и взаимопонимания между различными общинами.

**Ключевые слова** – христианин, страны Персидского залива, Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, ОАЭ.

## THE CHRISTIAN PRESENCE IN THE ARABIAN GULF: HISTORICAL DEVELOPMENT, MISSION AND CHALLENGES

Hrayr Jebejian

### Abstract

This academic paper highlights the Christian presence in the Arabian/Persian Gulf starting with AD 4<sup>th</sup> century and until today. The Christian presence remained active over the years until Islam invaded the region in AD 629 and the whole peninsula embraced the new religion. The Christian presence remained active during the Islamic era and until the 9<sup>th</sup> century, when it disappeared completely. The study will show how the Christian presence was reorganized in the region during the Portuguese and the British colonial times and the important work that the Mission of Arabia provided as early as the year 1894 and onwards. The study also reflects on the Christian presence today and the many ethnic and church denominations that are living and ministering in the region. The paper highlights the importance of inter-cultural and the inter-faith relations and dialogue that is going on and how the latter is helping to create a platform of cooperation and understanding among different communities. The paper also reflects on the Armenian presence in the region.

**Key words** – The Christian, Persian Gulf countries, Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, UAE.